

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายท้องถิ่น เพิ่มรายได้ชุมชน

"นาบัวยายอิงสู่มาตามอิง เมืองบัวหลวง"

Promote the participation of local networks increase community income

"Na Bua Yai Wing to Madam Wing Miang Bua Luang"

บัญญัติ พูลทรัพย์

วิทยาลัยนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

e-mail: Banyong.ph@ssru.ac.th

นฤชา นราผ่อง

วิทยาลัยนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

e-mail: Naruecha.na@ssru.ac.th

ชินกฤต อุดมลาภไพศาล

วิทยาลัยนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

e-mail: chinnagrit.ud@ssru.ac.th

ธิดารัตน์ โชคนาคะวโร

วิทยาลัยนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

e-mail: thidarat.ch@ssru.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการยกระดับรายได้ให้กับเกษตรกรในชุมชนฐานราก กรณีศึกษาจำนวน 1 ครอบครัว จุดมุ่งหมายเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น และเพื่อศึกษาการใช้เครื่องมือสื่อสารในการส่งเสริมการตลาดในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในครัวเรือน โดยมีกลุ่มเป้าหมาย คือ นางสาวอมรรัตน์ เหมือนวงษ์ธรรมและครอบครัว ณ ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง หมู่ที่ 1 ต. คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐมและที่บ้านพักอาศัย ด้วยการจัดกิจกรรมอบรมถ่ายทอดหลักสูตรความรู้เรื่อง “เมืองบัวหลวง” เพื่อนำไปสร้างอาชีพ โดยมุ่งหวังให้ครัวเรือนที่เข้าร่วมมีพัฒนาการด้านรายได้ในครัวเรือนเพิ่มขึ้น จากเดิมโดยนับเป็นรายได้เสริมของครัวเรือน และสามารถนำองค์ความรู้ทางการศึกษาสู่การพัฒนาสังคมและวิถีชุมชนอื่นๆได้

คำสำคัญ: การยกระดับรายได้ ,เครือข่ายท้องถิ่น,ชุมชนฐานราก

Abstract

This research has 2 objectives: first objective is to study the ways to promote income earning for the grassroot community and second objective is to study the communicative tools for marketing development in the products' household. The target group is the family of Amornrat Muenthamwong both on the site of the Sufficiency Economy Learning Center at Moo.1 Tambon Khlong Yong, Amphoe Phuttamonthon, Nakhon Pathom and their household. For the workshop training the program "Making Miang Bualuang (Savoury Lotus-Leaf Wraps) for the career" that to support the households attended can start the business from the local products and use the knowledge to develop the society and community.

Key-words: Income promoting, Local network, Grassroot community

บทนำ

สถานการณ์โลกและสถานการณ์ประเทศไทยในปัจจุบัน ต้องเผชิญกับปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม สาธารณสุข และคมนาคม และอื่นๆ จากผลกระทบจากวิกฤตการณ์แพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) จากการรายงานของ McKinsey & Company (Maech 26, 2020) จะส่งผลให้โลกมีผลผลิตลดลงถึง 30 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งส่งผลกระทบเป็นอย่างมากต่อชีวิตและโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นที่ทำให้เศรษฐกิจฐานราก (Local economy) ของประเทศไทยเกิดความเสียหายเพิ่มปัญหาความยากไร้ เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและชุมชน โดยเฉพาะในกลุ่มเกษตรกร และกลุ่มแรงงานทั่วไป ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรที่มีรายได้น้อยและไม่ค่อยมั่นคง โดยส่วนใหญ่มักประสบปัญหาการเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ รวมถึงที่ดินทำกิน การเข้าถึงแหล่งทุน ขาดองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสำหรับการวางแผนการพัฒนาและต่อยอดผลิตภัณฑ์ รวมทั้งยังมีพฤติกรรมขาดการออม และมีแนวโน้มจะมีหนี้สินที่สะสม หนี้้นอกระบบ การพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก จึงมุ่งหวังในการที่จะคิดหาวิธีการจัดการแก้ไขความยากจน ความเหลื่อมล้ำอย่างถูกต้องอย่างทั่วถึง เพื่อให้เศรษฐกิจฐานรากมีความเข้มแข็งและยั่งยืน

ตามนโยบายรัฐบาลในการขับเคลื่อนประเทศโดยใช้กลไกของประชารัฐในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากด้วยกระบวนการกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับพื้นที่ผ่านกลไกหมู่บ้าน ด้วยการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิต เพื่อสนับสนุนการเติบโตของเศรษฐกิจ และส่งเสริมการกระจายรายได้ให้ทั่วถึง เน้นการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน ยกระดับศักยภาพของหมู่บ้าน โดยการพัฒนาในด้านสังคมและคุณภาพชีวิตควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจในพื้นที่ และที่สำคัญประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน พร้อมทั้งมีการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนได้อย่างตรงตามความต้องการของประชาชน และให้มีความสอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ชุมชนพึ่งตนเองได้ โดยมีเป้าหมายทำให้ประเทศชาติมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน ด้วยการใช้พลังประชารัฐในระดับกลางและระดับพื้นที่ภายใต้ความร่วมมือกันของทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน (Office of the National Economic and Social Development Council, 2018)

การขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากเป็นการดำเนินการที่สำคัญในการพัฒนา และยกระดับประเทศให้เป็นประเทศรายได้สูงที่มีการกระจายรายได้อย่างทั่วถึง เป็นการวางรากฐานที่มั่นคงให้กับเศรษฐกิจไทยในอนาคตโดยการส่งเสริมเศรษฐกิจระดับชุมชนท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็ง มีศักยภาพในการแข่งขันสามารถพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งจะช่วยก่อให้เกิดการยกระดับมาตรฐานการครองชีพและความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้น และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน ความเหลื่อมล้ำ และความไม่เสมอภาคตามเป้าหมายการพัฒนาของยุทธศาสตร์ชาติ โดยเฉพาะด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม เพื่อให้ทุกคนได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ผ่านการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและพฤติกรรม และด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน โดยการพัฒนาและส่งเสริมการสร้างมูลค่าสินค้าเกษตรเพื่อสร้างรายได้ให้เกษตรกรและการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนในการพึ่งพาตนเอง

ดังนั้นจากความสำคัญของปัญหาดังกล่าวสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ต.คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ผู้วิจัยจึงเห็นควรว่าโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ให้กับคนในชุมชนฐานราก ต.คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม กิจกรรมย่อย : ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายท้องถิ่น เพิ่มรายได้ชุมชน "นาบัวยายิงสู่มาตมวิงเมียงบัวหลวง" เพื่อเป็นการตอบสนองนโยบายรัฐบาล โดยการสร้างความเป็นธรรม และลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับรายได้ให้กับเกษตรกรในชุมชนฐานราก ให้มีรายได้เพิ่มขึ้น และเพื่อศึกษาการใช้เครื่องมือสื่อสารในการส่งเสริมการตลาดในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในครัวเรือน ผ่านการจัดกิจกรรมสร้างองค์ความรู้ สู่การสร้างอาชีพเพิ่มรายได้ ส่งเสริมเศรษฐกิจระดับชุมชนท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็ง มีศักยภาพในการแข่งขัน สามารถพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งจะช่วยก่อให้เกิดการยกระดับมาตรฐานการครองชีพและความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้น ตามแนวทางปรัชญา

เศรษฐกิจพอเพียงแบบชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการตนเองเพื่อให้เศรษฐกิจฐานรากเกิดความเข้มแข็งส่งผลถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศชาติต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อยกระดับรายได้ให้กับเกษตรกรในชุมชนฐานราก ต.คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม กรณีศึกษา 1 ครอบครัวให้มีรายได้เพิ่มขึ้น
2. เพื่อส่งเสริมการตลาดในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในครัวเรือนให้กับการเกษตรในชุมชนฐานราก ต.คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยภายใต้โครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ให้กับคนในชุมชนฐานราก ต.คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม กิจกรรมย่อย : ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายท้องถิ่น เพิ่มรายได้ชุมชน "นาคำขวัญวิงสู่มาตามวิง เมืองบัวหลวง" นี่เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเริ่มด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร แล้วนำข้อมูลที่ได้มาสร้างแบบสัมภาษณ์โดยใช้แนวทางสัมภาษณ์เฉพาะประเด็นเพื่อเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญและทำการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยยึดตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยพื้นที่ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการแบบเจาะจงในการศึกษาวิจัยงานวิจัยคือ กลุ่มเป้าหมายคือ ครอบครัวของนางสาวอมรรัตน์ เหมือนนงษ์ธรรม ณ ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง หมู่ที่ 1 ต. คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐมและที่บ้านพักอาศัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร

ครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ให้กับคนในชุมชนฐานราก จำนวน 8 ครัวเรือน หมู่ที่ 1 ต. คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ครอบครัวของนางสาวอมรรัตน์ เหมือนนงษ์ธรรม ณ ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง หมู่ที่ 1 ต. คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview guide) เพื่อช่วยเก็บข้อมูลซึ่งเป็นคำถามปลายเปิดเพื่อใช้เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ เกี่ยวกับข้อมูลด้านกายภาพ บริบทชุมชนและสภาพทั่วไป ข้อมูลด้านศักยภาพและ การดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจฐานรากการมีส่วนร่วมในชุมชน โดยการบันทึกภาคสนาม การเข้าร่วมประชุมกับชุมชน และการร่วมหาแนวทางเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งเป็น 2 ขั้นตอน ดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นการเก็บข้อมูลที่รวบรวมจากเอกสารต่างๆ เช่น เอกสารการประชุม รายงานการประชุม บทความ วารสารหนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเข้มแข็งของเศรษฐกิจฐานราก
2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Research) โดยวิธีการประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) และใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ตามแนวทางการสัมภาษณ์ที่กำหนดไว้ กับผู้ให้ข้อมูลหลัก นำมาวิเคราะห์ข้อมูล จากนั้นจึงประมวลผลข้อมูลทุกประเภทเข้าด้วยกันเป็นหมวดหมู่และวิเคราะห์ความสัมพันธ์โดยใช้แนวคิด ทฤษฎีเป็นกรอบในการอธิบายเพื่อตอบคำถามของการวิจัย

ผลการวิจัย

การวิจัยโครงการ : การพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับเศรษฐกิจฐานราก ต.คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม
กิจกรรมย่อย : ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายท้องถิ่น เพิ่มรายได้ชุมชน "นาบัวรายวิงสู่มาตมวิง เมียงบัวหลวง" โดยมี
วัตถุประสงค์เพื่อยกระดับรายได้ให้กับเกษตรกรในชุมชนฐานราก 1 ครอบครัว 1 รายได้เพิ่มขึ้น และเพื่อศึกษาการใช้เครื่องมือ
สื่อสารในการส่งเสริมการตลาดในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในครัวเรือนซึ่งสามารถสรุปผลของการวิจัยตามวัตถุประสงค์ ได้ดังนี้

1. บริบทและสภาพทั่วไปของเศรษฐกิจฐานราก เทศบาลตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

ในปัจจุบันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ดูแลตำบลคลองโยงเดิมพื้นที่นั้นมีฐานะเป็นเทศบาลตำบลคลองโยง
โดยได้รับการจัดตั้งจากองค์การบริหารส่วนตำบลคลองโยงมาตั้งแต่ พ.ศ. 2550 พื้นที่ทั้งหมด 31.63 ตารางกิโลเมตร มีการแบ่ง
เขตการปกครอง ออกเป็น 8 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านคลองโยง หมู่ที่ 2 บ้านชัยขันธุ์หรือบ้านคลองชัยขันธุ์ หมู่ที่ 3 บ้าน
แหลนทราย หมู่ที่ 4 บ้านวัดมะเกลือ หมู่ที่ 5 บ้านดอนทอง หมู่ที่ 6 บ้านคลองโยงใหม่ หมู่ที่ 7 บ้านเจริญสุขหรือบ้านคลองข่อย
หมู่ที่ 8 บ้านสหกรณ์ และลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม มีคลองธรรมชาติ คลองส่งน้ำ ไหลผ่านหลายสาย มีผลทำให้พื้นที่
ของเทศบาลตำบลคลองโยงเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก และเกษตรกรรม

2. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายท้องถิ่นเพิ่มรายได้ชุมชน เพื่อสร้างเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน

2.1 กลไกการขับเคลื่อนศักยภาพของชุมชน

2.1.1 กลไกการขับเคลื่อนภายนอก

1) ด้านนโยบายรัฐบาล พบว่า ควรมีการสร้างแผนการพัฒนาชุมชนในระยะยาว และการสื่อสาร
ประชาสัมพันธ์การดำเนินงานโครงการต่างๆ แบบเชิงรุก โดยใช้วิธีการสื่อสารการตลาดแบบบูรณาการที่มีประสิทธิภาพ รวมถึง
บูรณาการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานพัฒนาชุมชนภาครัฐร่วมและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมขับเคลื่อนพัฒนาชุมชนฐาน
แบบยั่งยืน

2) ด้านสถานะเศรษฐกิจ พบว่า ควรสนับสนุนการจำหน่ายสินค้าการเกษตรจากชุมชนโดยได้รับเงิน
ลงทุนสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นกระตุ้นขายสินค้าและสนับสนุนให้คนรุ่นใหม่ที่มีความต้องการทำงานใน
ชุมชน

3) ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานท้องถิ่น พบว่า ควรส่งเสริมให้ชุมชนปรับวิธีคิด โดยเน้น
การใช้วัตถุดิบในชุมชนที่มีอยู่เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรในชุมชน และส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนในการวางแผน
การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนร่วมกับภาครัฐ

2.1.2 กลไกการขับเคลื่อนภายใน

1) ด้านศักยภาพผู้บริหารและชุมชน พบว่า ควรพัฒนาศักยภาพความเป็นผู้ประกอบการแก่ผู้บริหาร
ของกลุ่มผู้นำชุมชน โดยการฝึกอบรมผู้บริหารให้มีความรู้เพื่อพัฒนาตนเองให้มีความพร้อมในการแข่งขัน

2) ด้านความรู้ความสามารถและจำนวนของบุคลากร พบว่า ควรส่งเสริมให้เยาวชนรุ่นใหม่ที่มีความ
ต้องการทำงานในชุมชน ด้วยปลูกฝังความต้องการสานต่อกิจการ สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและภาครัฐควรมีการจัด
ฝึกอบรมความรู้ทางด้านการบริหารจัดการ

3) ด้านงบประมาณและการบริหารงาน พบว่าควรจัดฝึกอบรมให้ความรู้ แก่ชุมชนให้มียุทธศาสตร์ความรู้
ด้านสมุนไพรในชุมชน กระบวนการพัฒนาวัตถุดิบในชุมชนสร้างรายได้ และการจัดทำบัญชีครัวเรือนอย่างง่าย และสามารถ
พัฒนาความรู้จากการทำบัญชีสู่การเขียนแผนธุรกิจ เพื่อขอสินเชื่อจากสถาบันทางการเงินรวมถึงการเขียนโครงการเพื่อขอ
งบประมาณจากหน่วยงานภาครัฐ ได้

4) ด้านผลิตภัณฑ์และเครื่องมือสื่อ พบว่า ควรมีการสนับสนุนอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ ส่งเสริมการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ให้มาตรฐานรูปแบบผลิตภัณฑ์มีภาพลักษณ์ที่ดีสร้างแรงจูงใจให้แก่ลูกค้า กระตุ้นยอดขาย การเข้าถึงผลิตภัณฑ์ได้ง่ายและรวดเร็วผ่านระบบออนไลน์

2.2 กระบวนการขับเคลื่อนศักยภาพของชุมชน

1) ด้านการจัดการความรู้และข้อมูลข่าวสาร พบว่า หน่วยงานภาครัฐควรสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้วิสาหกิจชุมชนจัดอบรมให้ความรู้และสร้างเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนนวัตกรรมความรู้ซึ่งกันและกัน รวมถึงความรู้ในสื่อบันข้อมูล ข่าวสารเกี่ยวกับการผลิตสินค้า รวมถึงข้อมูลทางการตลาด โดยทำการจัดคอร์สการฝึกอบรมในการค้นหาข้อมูลต่าง ๆ จากสื่อออนไลน์

2) ด้านกระบวนการจัดการสินค้าและบริการ พบว่า หน่วยงานภาครัฐควรให้ความรู้แก่ชุมชนในการบริหารจัดการวัตถุดิบสำหรับการผลิตให้เพียงพอ การสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value added) ให้แก่สินค้ารวมถึงควรสนับสนุนพัฒนาบรรจุภัณฑ์ให้มีความสวยงามมีความดึงดูดใจแก่ผู้บริโภคและรักโลก

3) ด้านการบริหารการตลาด ควรจัดหาตลาดเพื่อจำหน่ายสินค้าแบบระยะยาวและมีความมั่นคงแก่ชุมชน ให้ความรู้ชุมชนให้มีความสามารถในการวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมายและการวิเคราะห์ตลาดและปลูกฝังวิสาหกิจชุมชนให้มองการตลาดแบบก้าวหน้า

4) ด้านการจัดการการเงินและบัญชีครัวเรือน พบว่าควรให้ความรู้แก่ชุมชนในการจัดการการเงินและการจัดทำบัญชีครัวเรือน เพื่อเป็นการติดตามผลการดำเนินงาน และแนวทางปรับปรุงพัฒนาบัญชีครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน โดยผสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือการบริการวิชาการจากสถาบันการศึกษา

2.3 การพัฒนาศักยภาพในการพึ่งพาตนเองของชุมชน

1) ด้านประสิทธิผลตามภารกิจ พบว่าชุมชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น จากการทำเมี่ยงบัวหลวงผ่านระบบออนไลน์สื่อโซเชียลมีเดียผ่านหน้าเฟซบุ๊กเพียงทางเดียวจึงเห็นว่าควรมีการสนับสนุนให้มีหน้าร้านหรือตลาด เพื่อมีกลุ่มลูกค้าถาวรให้แก่ชุมชนให้สามารถขายสินค้าได้ตลอดทั้งปี เพื่อช่วยจำหน่ายสินค้าของชุมชนรวมถึงการพัฒนาสินค้าและบริการของวิสาหกิจชุมชน ให้เป็นที่ต้องการของตลาดด้วยอีกทางหนึ่งควบคู่กันไปและร่วมกันสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมร่วมกับชุมชน เพื่อสร้างโอกาสสำหรับการขายสินค้า

2) ด้านคุณภาพสินค้าและบริการ พบว่า ผลิตภัณฑ์เมี่ยงบัวหลวงคุณสมบัติทางยาของสมุนไพร และกล่องบรรจุภัณฑ์สวยงาม สด สะอาด ควรมีการพัฒนาให้ได้รับการรับรองจากสำนักงานมาตรฐานอาหาร (อย.) เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่สินค้าและบริการ นอกจากนั้นยังควรมีการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนให้มีการสร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัวให้แก่สินค้าและบริการ สร้างมูลค่าเพิ่ม และดึงดูดผู้บริโภคให้มาซื้อสินค้าของชุมชน

3) ด้านประสิทธิภาพของการดำเนินงาน พบว่าชุมชนยังคงมีข้อผิดพลาดทางกระบวนการผลิตสินค้าและบริการ อาทิ การเตรียมวัตถุดิบไม่เพียงพอ ผลิตได้ไม่ตรงตามมาตรฐาน ไม่ตรงความต้องการของลูกค้า ฯลฯ รวมถึงการไม่สามารถปฏิบัติงานได้ตามแผนงานที่ตั้งเป้าหมายเอาไว้ทั้งยอดขายสินค้า เห็นว่าควรมีการสนับสนุน และส่งเสริมการเรียนรู้ด้านการเขียนแผนการตลาดให้มีประสิทธิภาพโดยมีกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน และสามารถปฏิบัติได้จริง มีตัวชี้วัดความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

2.4 ความมั่นคงของชุมชนในการพึ่งพาตนเอง

1) ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ พบว่า การประกอบอาชีพของคนในชุมชนนั้นมีรายได้เพิ่มขึ้นที่ชัดเจน จากรายได้เสริม โดยมีวัตถุประสงค์ให้ทุกครัวเรือนสามารถพึ่งพาตนเองได้ นอกจากนี้ชุมชนยังมีการจัดทำบัญชีรายรับ - รายจ่าย ในแต่ละครัวเรือน เพื่อให้ทุกครัวเรือนรับรู้การใช้จ่ายของตนเองสามารถทำให้ชุมชนรู้จักการประหยัดการออม

2) ความมั่นคงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า ชุมชนตำบลคลองโยงนั้น ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำนาข้าว นาบัว สวนผลไม้ และภายในชุมชนมีการส่งเสริมให้ใช้ชีวิตวิถีแบบดั้งเดิม โดยการให้เกษตรกรแลกเปลี่ยนผลิตผลกันเองโดยไม่ต้องใช้เงินซื้อ มีการช่วยเหลือกัน เป็นระบบเครือญาติ และสืบทอดเยาวชนภายในหมู่บ้านให้รู้จักการเคารพผู้ที่มีอายุมากกว่า การช่วยเหลือซึ่งกันและกันรักใคร่สามัคคีกันภายในชุมชนมีการใช้ชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยการปลูกไว้ใช้ ปลูกไว้กิน ที่เหลือก็นำไปจำหน่าย นำรายได้กลับมาสู่ชุมชน

3.ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์และเครื่องมือสื่อสารในการส่งเสริมการตลาด

วิทยาลัยนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาได้ดำเนินการจัดทำสื่อออนไลน์เพื่อทำการตลาดโดยได้สร้างเพจให้กับนางสาวอมรรัตน์ เหมือนวงษ์ธรรม ชื่อเพจ “เมืองบัวหลวง มาตามวัง สูตรชาววัง” สำหรับจำหน่ายเมืองบัวหลวงผ่านระบบออนไลน์ ซึ่งได้ใช้วัตถุดิบในครัวเรือน อาทิ กลิบบัวหลวง ซึ่งนำมาจากนาบัวที่บ้านของนางสาวอมรรัตน์ เหมือนวงษ์ธรรม และส่วนผสมอื่นสมุนไพรต่างๆ ในท้องถิ่นประกอบด้วย พริก ขิง มะนาว มะพร้าว หอมแดง และจัดหาถั่วลิสง กุ้งแห้ง และน้ำเมี่ยงโดยวิทยาลัยนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้เชิญวิทยากรที่มีความรู้และทักษะด้านอาหารมาสาธิตการจัดทำเมี่ยงพร้อมสูตรการทำ มีรายละเอียดดังภาพ

ภาพที่ 1

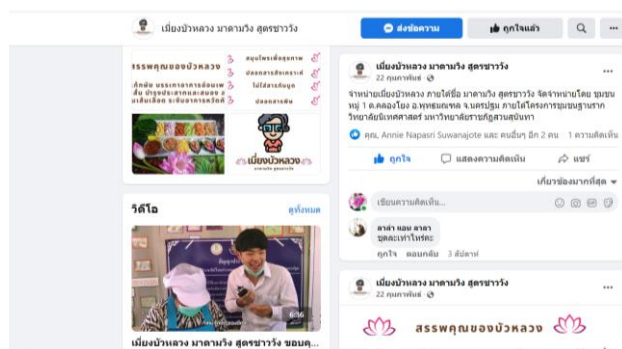
ภาพที่ 2

ภาพที่ 1 การร่วมประชุมลงพื้นที่ที่ศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชนคลองโยง

ภาพที่ 2 วิทยากรสาธิตการจัดทำเมี่ยงพร้อมสูตร

ภาพที่ 4

ภาพที่ 5

ภาพที่ 4 โลโก้ เมืองบัวหลวง มาตามวัง สูตรชาวัง

ภาพที่ 5 โคมเพจจำหน่ายเมืองบัวหลวง ด้วยวิธีการรับคำสั่งซื้อล่วงหน้าและจำหน่ายผ่านหน้าเพจเฟซบุ๊ก โดยผู้จำหน่ายจะจัดส่งสินค้าตามจุดรับสินค้าของลูกค้าที่แจ้งบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงในพื้นที่และจำหน่ายตามแหล่งท่องเที่ยวตามเทศกาล

ดังนั้นสรุป ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายท้องถิ่นเพิ่มรายได้ชุมชน ซึ่งเป็นรากฐานของสังคม ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมไทย จึงมีความจำเป็นต้องช่วยกันสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับฐานรากของสังคมให้มุ่งสู่ชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืน และอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็นเป็นสุข โดยต้องส่งเสริมให้ชุมชน/ท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองได้ด้วยกระบวนการวางแผนพัฒนาองค์ความรู้ตักตวงในชุมชนเพื่อสร้างผลิตภัณฑ์และจำหน่ายเป็นรายได้เสริมในครัวเรือน และมีความรู้ด้านการจัดทำแผนการตลาดสำหรับใช้เป็นตัวชี้วัดความสำเร็จ ซึ่งเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนบนเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ตารางที่ 1 ตารางแสดงรายรับรายจ่ายครัวเรือนของคุณอมรรัตน์ เหมือนวงษ์ธรรม ระหว่างเดือนมกราคม-เมษายน 2565 (ก่อนและหลังเข้าร่วมโครงการ)

ว/ด/ป	รายการ	รายรับ	รายจ่าย	คงเหลือ	หมายเหตุ
เดือน มกราคม 2565	รายรับ-รับจ้างทั่วไป	5,500		1,500	
	ค่าอาหาร		2,500		
	ค่าเดินทาง		500		
	ค่าใช้จ่ายอย่างอื่น		1,000		
	รวม	5,500	4,000	1,500	
เดือน กุมภาพันธ์ 2565	รายรับ-รับจ้างทั่วไป	5,500		1,500	
	ค่าอาหาร		2,500		
	ค่าเดินทาง		500		
	ค่าใช้จ่ายอย่างอื่น		1,000		
	รวม	5,500	4,000	1,500	
เดือน มีนาคม 2565	1. รายรับ-รับจ้างทั่วไป	5,500		1,150	
	2. รายรับ – ขายเมืองบัวหลวง	700			
	ค่าอาหาร		2,500		
	ค่าเดินทาง		550		
	ค่าใช้จ่ายอย่างอื่น		1,000		

ว/ด/ป	รายการ	รายรับ	รายจ่าย	คงเหลือ	หมายเหตุ
	ค่าวัสดุดิบเมี่ยงบัวหลวง		1,000		
รวม		6,200	5,050	1,150	
เดือน เมษายน 2565 (ข้อมูล ณ วันที่ 25)	1. รายรับ-รับจ้างทั่วไป 2. รายรับ – ขายเมี่ยงบัวหลวง	5,500 2,300		2,200	
	ค่าอาหาร		2,500		
	ค่าเดินทาง		600		
	ค่าใช้จ่ายอย่างอื่น		1,000		
	ค่าวัสดุดิบเมี่ยงบัวหลวง		1,500		
รวม		7,800	5,600	2,200	

สรุปผลและอภิปรายผล

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การวิจัยภายใต้โครงการ : การพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับเศรษฐกิจฐานราก ต.คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐมกิจกรรมย่อย : ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายท้องถิ่น เพิ่มรายได้ชุมชน "นาบัวยายิงสู่มาตามวิง เมี่ยงบัวหลวง" ผลสรุปจากการวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยได้นำประเด็นข้อค้นพบดังกล่าวมาทำการอภิปรายผลของการวิจัยดังนี้

1.บริบทและสภาพทั่วไปของเศรษฐกิจฐานราก เทศบาลตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

มีการดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจฐานราก เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่ สร้างความมั่นคงของเศรษฐกิจฐานราก โดยนำแนวทางเศรษฐกิจฐานรากมาประยุกต์ใช้ในการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ในครัวเรือน มีการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนเองในการสร้างความสมดุลพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยี โดยการใช้ทรัพยากรที่มีภายในชุมชนเป็นหลักในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชุมชนซึ่งสอดคล้องงานวิจัยของ (Muangyai, A., 2016) ที่ได้ศึกษาแนวทางการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างศักยภาพชุมชนและท้องถิ่น “ในศตวรรษที่ 21” พบว่า การส่งเสริมการมีส่วนร่วมและเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการพัฒนาและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้พัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการปัญหาได้ด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของตนเองของครอบครัว และชุมชน ตลอดจนสามารถตอบสนองต่อการกระจายการพัฒนาได้อย่างเต็มที่และทั่วถึง การพัฒนาจะต้องเน้นที่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยมีเศรษฐกิจชุมชนที่มั่นคงเป็นตัวขับเคลื่อนและเป็นฐานในการยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน และมีความสอดคล้องเช่นเดียวกันกับ (Sriboonjit et al., 2008) ได้ทำโครงการประเมินผลเปรียบเทียบในมิติต่างๆ ของประชาชนในการนำแนวทางเศรษฐกิจฐานรากมาประยุกต์ใช้

2. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายท้องถิ่นเพิ่มรายได้ชุมชน เพื่อสร้างเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน

2.1 กลไกการขับเคลื่อนศักยภาพของชุมชน ประกอบด้วยกลไกการขับเคลื่อนภายนอกและกลไกภายใน ดังนี้

2.1.1 กลไกการขับเคลื่อนภายนอก 1) ด้านนโยบายรัฐบาล ควรมีการสร้างแผนการพัฒนาชุมชนในระยะยาว และการสื่อสารประชาสัมพันธ์แบบเชิงรุก 2) ด้านสถานะเศรษฐกิจ ควรสนับสนุนการจำหน่ายสินค้าการเกษตรจากชุมชนโดยมอบสิทธิพิเศษหรือยกเว้นสำหรับการลดหย่อนภาษี 3) ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานท้องถิ่น ควรส่งเสริมให้ชุมชนปรับวิถีคิด

โดยเน้นการใช้วัตถุดิบในชุมชนที่มีอยู่เพื่อเป็นการสร้างรายได้ 2.1.2 กลไกการขับเคลื่อนภายใน 1) ด้านศักยภาพผู้นำชุมชนและชุมชนควรพัฒนาศักยภาพความเป็นผู้ประกอบการแก่ผู้นำชุมชน โดยการฝึกอบรมให้มีความรู้ 2) ด้านความรู้ความสามารถและจำนวนของบุคลากร ควรส่งเสริมให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ที่มีความต้องการทำงานในชุมชน ด้วยปลูกฝัง สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) ด้านงบประมาณและการบริหารงานควรจัดฝึกอบรมให้ความรู้ แก่ชุมชนให้มียุทธศาสตร์ความรู้ด้านสมุนไพรในชุมชน กระบวนการพัฒนาวัตถุดิบในชุมชนสร้างรายได้ และการจัดทำบัญชีในครัวเรือนอย่างง่าย 4) ด้านผลิตภัณฑ์และเครื่องมือสื่อควรมีการสนับสนุนอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ ส่งเสริมการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ให้มาตรฐานรูปแบบผลิตภัณฑ์มีภาพลักษณ์ที่ดี สร้างแรงจูงใจ การเข้าถึงผลิตภัณฑ์ได้ง่ายและรวดเร็วผ่านระบบออนไลน์

2.2 กระบวนการขับเคลื่อนศักยภาพของชุมชน 1) ด้านการจัดการความรู้และข้อมูลข่าวสาร ควรส่งเสริมให้วิสาหกิจชุมชนจัดอบรมให้ความรู้และสร้างเครือข่าย รวมถึงความรู้ในสื่อบันข้อมูลโดยทำการจัดคอร์สการฝึกอบรมในการค้นหาข้อมูลต่าง ๆ จากสื่อออนไลน์ 2) ด้านกระบวนการจัดการสินค้าและบริการ ควรให้ความรู้แก่ชุมชนในการบริหารจัดการวัตถุดิบสำหรับการผลิตให้เพียงพอ สนับสนุนพัฒนาบรรจุภัณฑ์ให้มีความสวยงามและมีความดึงดูดใจแก่ผู้บริโภค 3) ด้านการบริหารการตลาด ควรจัดหาตลาดเพื่อจำหน่ายสินค้าแบบระยะยาวและมีความมั่นคงแก่ชุมชน 4) ด้านการจัดการการเงินและบัญชีครัวเรือน ควรให้ความรู้แก่ชุมชนในการจัดการการเงินและการจัดทำบัญชีครัวเรือน เพื่อเป็นการติดตามผลการดำเนินงาน และแนวทางปรับปรุงพัฒนาบัญชีครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน

2.3 การพัฒนาศักยภาพในการพึ่งพาตนเองของชุมชน 1) ด้านประสิทธิภาพตามภารกิจโดยที่ชุมชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น จำหน่ายผ่านระบบออนไลน์สื่อโซเชียลมีเดียทางเดียวจึงเห็นว่าควรมีการสนับสนุนให้มีหน้าร้านหรือตลาด เพื่อมีกลุ่มลูกค้าถาวรให้แก่ชุมชนให้สามารถขายสินค้าได้ตลอดทั้งปี 2) ด้านคุณภาพสินค้าและบริการ ควรมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการรับรองจากสำนักงานมาตรฐานอาหาร (อย.) เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่สินค้าและบริการ 3) ด้านประสิทธิภาพของงานดำเนินงาน พบว่าชุมชนยังคงมีข้อผิดพลาดทางกระบวนการ ผลิตภัณฑ์และบริการควรมีการสนับสนุน และส่งเสริมการเรียนรู้ด้านการเขียนแผนการตลาดให้มีประสิทธิภาพโดยมีกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน และสามารถปฏิบัติได้จริง มีตัวชี้วัดความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

2.4 ความมั่นคงของชุมชนในการพึ่งพาตนเอง 1) ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ ในการประกอบอาชีพของคนในชุมชนนั้นมีความได้เพิ่มขึ้นที่ชัดเจน จากรายได้เสริม และมีการจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย ในแต่ละครัวเรือน 2) ความมั่นคงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม มีการส่งเสริมให้ใช้ชีวิตวิถีแบบดั้งเดิม โดยการให้เกษตรกรแลกเปลี่ยนผลิตผลกันเอง มีการช่วยเหลือกันภายในชุมชนมีการใช้ชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยการปลูกไว้ใช้ ปลูกไว้กิน ที่เหลือก็นำไปขาย ซึ่งมีความสอดคล้องกับ สัญญา เคนาภูมิ (2551) การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่สมาชิกได้มีโอกาสร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติตามโครงการ ร่วมติดตามประเมินผลเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมจะต้องมาจากความสมัครใจ พึ่งพอใจ และได้รับผลประโยชน์ที่เกิดจากชุมชนโดยส่วนรวมร่วมกัน และ เมตต์ เมตต์การุณจิต (2553) การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม ในลักษณะของการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมติดตามผล และ Cohen & Uphoff (1981) การมีส่วนร่วม หมายถึง สมาชิกของชุมชนต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน 4 มิติ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมการตัดสินใจว่าควรทำอะไรและทำอย่างไร 2) การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา รวมทั้งลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ 3) การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ

3.ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์และเครื่องมือสื่อสารในการส่งเสริมการตลาด

วิทยาลัยนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาได้ดำเนินการจัดทำสื่อออนไลน์เพื่อทำการตลาดโดยได้สร้างเพจให้กับคุณอมรรัตน์ เหมือนวงษ์ธรรม ชื่อเพจ “เมี่ยงบัวหลวง มาตามวัง สูตรชาววัง” สำหรับจำหน่ายเมี่ยงบัวหลวง ผ่าน

ระบบออนไลน์ ซึ่งได้ใช้วัตถุดิบในครัวเรือน อาทิ ถั่วลิสงบด ซึ่งนำมาจากน้าที่บ้านของคุณอมรรัตน์ เหมือนวงษ์ธรรม และ ส่วนผสมอื่นสมุนไพรต่างๆ ในท้องถิ่นมาจัดทำเมี่ยงบัวหลวง เพื่อจำหน่ายเพิ่มเติมรายได้เศรษฐกิจฐานรากชุมชน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะ

1. การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ของชุมชนในรูปคณะทำงานของชุมชน องค์กรชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมดำเนินงาน และร่วมรับผลประโยชน์อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

2. การสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาองค์ความรู้ของชุมชนให้เห็นถึงคุณค่าของความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน การจัดกิจกรรมที่ใช้ฐานองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนกิจกรรมด้านการพัฒนาชุมชน

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาองค์ความรู้ของชุมชนในมิติอื่นในพื้นที่ของ ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง หมู่ที่ 1 ต.คลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม

2. ควรมีการศึกษาศักยภาพของชุมชนในการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ของชุมชนในการพัฒนาชุมชนในพื้นที่ตำบลคลองโยง อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม

เอกสารอ้างอิง

วิทยานิพนธ์

สัญญา เคนาภูมิ. (2551). ความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนใน 4 จังหวัดชายแดนลุ่มน้ำโขง. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร
ดุขฎิบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

หนังสือและวารสาร

ทรงวุฒิ เรืองวาทศิลป์. (2550). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาในพื้นที่บริการของโรงเรียนลุ่มแรดวิทยา อำเภอก
เถิน จังหวัดลำปาง. วิทยานิพนธ์การบริหารการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการ บริหารการศึกษา
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เมตต์ เมตต์การุณจิต. (2553). การบริหารจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม: ประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และราชการ.
กรุงเทพฯ: บุ๊คพอยท์.

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน).(2559).คู่มือการส่งเสริมการพัฒนา “ระบบเศรษฐกิจฐานราก”กระทรวงการ
พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์” กรุงเทพฯ

Cohen, J.M., & Uphoff, N.T. (1981). Rural Development Participation: Concept and Measure For
Project Design Implementation and Evaluation: Rural Development Committee Center
for international Studies. New York: Cornell University Press

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กัญจวิฑู วังศ์สุเมธต์.(2560).เอกสารประกอบการสอนการสื่อสารการตลาด สืบค้นเมื่อ 2 เมษายน 2565
เข้าถึงได้จาก <https://sites.google.com/site/prasitpmtch/meanmarket>

Kotler, Philip,(1997,(May) Marketing Management:Analysis,Planning,Implementation and
Control.(online).Available:สืบค้นเมื่อ 2 เมษายน2565 เข้าถึงได้จาก

<http://www.sapsip.com/index.php?type=special=aricles&id=378>